

POEZIJOS IR PROZOS ANTOLOGIJA „ŽEMAIČIAI“

PARENGĖ DONATAS TYTUVA

Tarmiškai parašyti lietuvių grožinės literatūros kūriniai jau daug metų Lietuvoje ne naujiena. Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo daugiausiai tokių leidinių pasirodė žemaičių tarpe. Parašyti jie įvairiomis patarmėmis. Jų išsklotinę publikacijoje „Dabarties žemaitiškoji knyga“ Tarmių metams skirtame leidinyje „Žemaičių kultūros savastys: nuo Vilniaus kalvų prie baublio slenksčio“ (Vilnius, 2012) pateikė Tomas Petreikis.

Atiduodami pagarbą tiems, kas bando kurti, kuria ar puoselėja žemaičių grožinę literatūrą šiandien, prisimename ir tuos, kas tiesė žemaitiško žodžio kelią į dabartį.

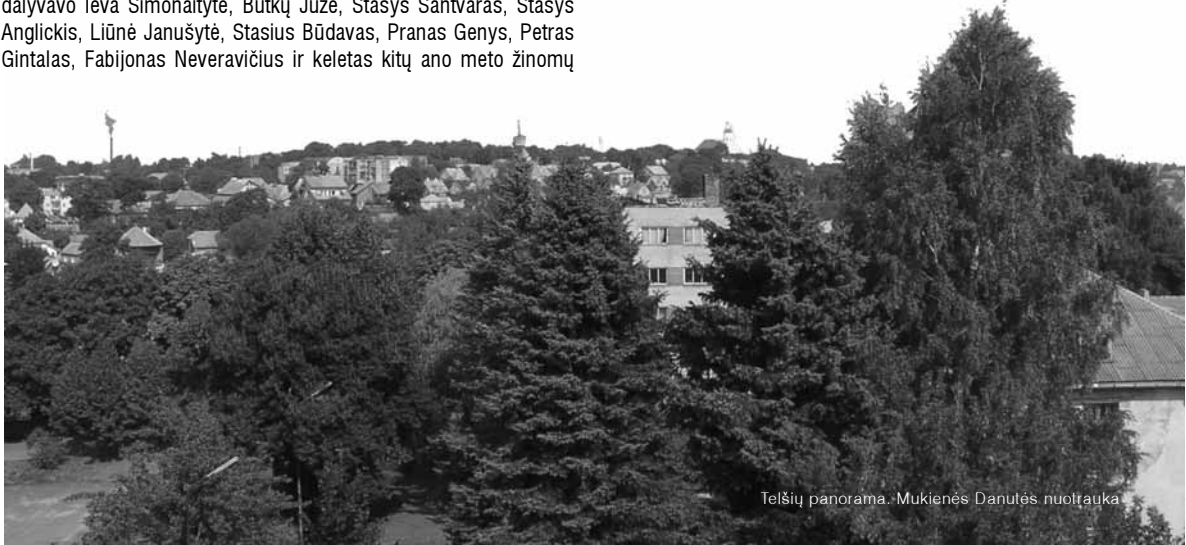
Retai kuriam iš mūsų šiandien žinoma 1938 m. Kaune, leidykoje „Sakalas“, spaudai parengta ir E. Norkienės spaustuvelyje išspausdinta poeto ir vertėjo Stasio Anglickio (1905–1999) sudaryta žemaičių poezijos ir prozos antologija „Žemaičiai“. Sumanymas tokią išleisti gimė 1936 m. lapkričio 15 dieną Šiauliuose, kur vyko žemaičių rašytojų susirinkimas, anuo metu konventu vadintas. Jame dalyvavo leva Simonaitytė, Butkų Juzė, Stasys Santvaras, Stasys Anglickis, Liūnė Janušytė, Stasius Būdavas, Pranas Genys, Petras Gintalas, Fabijonas Neveravičius ir keletas kitų ano meto žinomų

kultūros veikėjų ir žodžio meistrų. Tą susirinkimą būtų galima vadinti ir žemaičių rašytojų sambūriu, kuris veikė iki 1945 m. pavasario, oficialia veiklos pradžia.

Literatūrologė Dalia Striogaitė 1998 m. išspausdintos „Žemaičių praeities“ 8 knygos publikacijoje „Poezijos ir prozos antologija „Žemaičiai“ – etninio solidarumo ir sąmoningumo vainikas“ (p. 175) akcentuoja, kad „Tuo laiku pati etninio savitumo idėja Lietuvoje nebuvo naujas dalykas. Dzūkiskumą jau senokai į viešumą kėlė L. Gira ir V. Krėvė. Suvalkiečiai turėjo išleidę poezijos rinkinį „Sūduva“ (red. J. Tysliava, 1924). O regioniniu principu L. Giras parengtoje kraštotyrimo pobūdžio antologijoje „Mūsų Tėvynė“ (1930) buvo ir skyrius „Šventoj žemaičių šalelėj“. Jauna mūsų literatūra, jau persirgusi „vaikiškas“ veržimosi į Europą ir žūtubūtinio modernėjimo ligas, vis labiau gręžėsi į esminius savojo krašto bei tautos rūpesčius, į buvimo Lietuvoje apmąstymus. Tačiau žemaičiai išsijudino neskubėdami ir tik tuomet, kai atsirado tikra būtinybė. S. Anglickis savo autobiografijoje prisimena: „Žemaičius susitelkti ragino fašistų kumščiai iš anapus Nemuno, germanizacijos pavojus, artėjančio Antrojo pasaulinio karo nujautimas. Norėjosi savo miestams žemaičiams duoti ką nors tikrai gera, atmintina“. Žemaičius rašytojus dar jaudino ir specifiniai kūrybos sunkumai: rašymas bendrine kalba slopina žemaitiškumą, prarandami gimtosios kalbos turtai. Ir kodėl rašytojams žemaičiams – garbingos senovės paveldėtojų, XIX amžiaus tautinio atgimimo didžiavyrių S. Daukanto, M. Valančiaus ainiams – belikę tik liūdnei konstatuoti, kaip yra gadinami senųjų autorių kūriniai verčiami į bendrinę kalbą?!”

Žemaičių kultūros veikėjai susitelkę į rašytojų sambūrį ir išleido savo regionui, rašytojams skirtą turiningą, puikios išvaizdos ir poligrafines kokybės knygą „Žemaičiai“. S. Anglickio paraginti, spaudai rengiamai knygai savo kūrinių atsiuntė Vydūnas bei leva Simonaitytė iš Mažosios Lietuvos ir žemaičiai Stasius Būdavas, Butkų Juzė, Sofija Čiurlionienė, Klemensas Dulkė, Pranas Genys, Petras Gintalas, Mykolas Linkevičius, Nelė Mazalaitė, Fabijonas Neveravičius, Stasys Santvaras, Jonas Šimkus ir Mykolas Vaitkauskas.

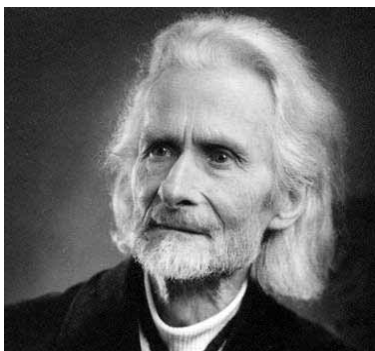
Išskirtinės svarbos šios knygos įžangoje išspausdintas S. Anglickio „Žemaičių pasisakymas“, kuriame jis pateikė informaciją apie šio leidinio gimimo aplinkybes, išryškino gimtosios žemės, motinos kalbos įtaką rašytojams ir pateikė nemažai informacijos

Telšių panorama. Mukienės Danutės nuotrauka

Stasio Anglickio biustas. Skulptorius Petras Aleksandravičius. Nuotrauka iš knygos „Žemaičiai“ (Kaunas, 1938)

Vydyūnas. Fotografas nežinomas. Fotoreprodukcija iš redakcijos archyvo

apie žemaičių kultūrinį judėjimą ankstesniais metais. Anot S. Anglickio, „rašytojai yra suaugę su ta žeme, su tuo landšaftu, iš kurio jie yra kilę; žmonės, tarp kurių jie bręsta, turi didžiulės įtakos jų vaizduotei, būdai ir mąstymui; motinos kalba su pačiais smulčiausiais jos niuansais palieka juose neišdildomus pėdsakus. Iš aplinkos sąmoningai ir nesąmoningai įgyja jie ypatybių, kurios kūrėsi per šimtus, gal tūkstančius metų. Nors jiems ir tenka su įgimta aplinka atsiskirti, tos ypatybės palieka ir veikia jų fantaziją bei mąstymą“.

S. Anglickis buvo vokiečių literatūros specialistas, todėl nenuostabu, kad šiam teiginiui sustiprinti jis pasinaudojo vokiečių pavyzdžiu, teigdamas, kad „Vokietijoje yra rašomos net literatūros istorijos, kur rašytojai yra skirstomi ne pagal sroves, bet pagal

landšaftus (Nadler)“. Leidinio sudarytojo nuomone, ir pats žemaičio charakteris daug kuo priklauso nuo landšafto, kuriame jis gyvena, nuo geografinės padėties, klimato, istorinių aplinkybių ir ne tik savo, bet ir probocių gyvenimiškos patirties: „Jūros artumas, drėgmė, siaubingi vakariniai vėjai, banguotas, kalnais kalneliais, morenomis nusėtas žemės paviršius, pusantro šimtmečio nusiėtusios žūtbūtinės kovos su abiem kryživių ordiniais turėjo ir turi didelės įtakos žemaičio fizinei ir psichinei struktūrai. Žiaurios kovos su kryžiuočiais padėjo susidaryti žemaičių atkaklumui ir atsparumui; uždaras landšaftas, kalvų bangos, neleidžiančios vyzdžiui pasiekti horizonto, išugdė uždara žemaičio būdą.“ Šioje leidinio pratarinėje yra nusakyta ir žemaitiško charakterio esmė: „žemaičiai yra tvirto būdo, korektiški, atkaklūs, užsispyrę, bet kartu ir geraširdžiai, nemėgstą dėl niekų pyktis. Žemaičiai daugiau linksta į esmę, į mintis, į refleksus...“

Šia knyga, anot S. Anglickio, buvo pradėtas „žemaičių senovės, žemaičių stiprybės, kalbos, kultūros ir būdo atgimimas“. D. Striogaitė pažymi, kad „Būtent tas sąmoningo žemaičių kūrybinio atgimimo akcentavimas gelbėjo knygą nuo eklektikos – padėjo labai skirtingus grožinius tekstus susieti į visumą ir sukurti sistemą. Iš visų autorių labiausiai knygos koncepciją suvokė ir parėmė Vydyūnas, kūrybą suprantantis kaip tautos gyvumo skatinimą, akcentuojantis „sąmoningą gyvybingumą ir gyvybingą sąmoningumą“. Jis pateikė „Žemaičiams“ šią idėją ryškinančius „Probočių šešėlius“ ir „Amžinos ugnies“.

Knygoje itin išsiskiria žemaičių tarme parašyti prozos ir poezijos kūriniai: S. Kymantaitės-Čiurlionienės „Kažikas pasigadina“ ir trys S. Anglickio eilėraščiai, kurie šiandien plačiai žinomi mūsų skaitytojui. Tai „Trobalė pri opės“, „Mamalė“ ir „Kenstoutė“. Kaip rašo D. Striogaitė, „Knygoje rasim ir kitokių žemaitiškos dvasios apraiškų. Yra širdim sušildytų plačių laukų ir pievų, Ventos ir sraunosios Virvytės vaizdų, yra meilė savo nepakartojamam gimtajam kraštui: „...gimiau dvarelyje puikioj Žemaitijoj, (...) kur pratisai skamba su niekuo nepalyginamos dainos, kur žavingiausiai čiulba lakštingalos, kvapiausia žiedų dvasistis, kur juodą kasdieninę duoną žmonės dainingai vadina: „dūna“ (F. Neveravičius). Čia Butkų Juzė jautriai kreipiasi į pilkasermegius brolius artorius, o P. Genys prakalbina net „senele obelę iš tėvo lauko“. Kaip būdingi etniniai tipai iškyla F. Neveravičiaus apsakyme senas ir vienišas eigulys Karka, „užsidaręs ir slėpi-

Sofika Kymantaitė-Čiurlionienė Krokovoje. Fotografas nežinomas. Fotoreprodukcija iš redakcijos archyvo

ningas kaip pati gamta“ (anaiptol ne V. Krėvės tipažas!), ir N. Mazalaitės vaizduojamos pajūrio moterys, tarp kurių gyvendama čia atitekėjusi Marcelė stebisi kantriais, neperprantamais žemaičiais, kol pagaliau suvokia, kad „niekuomet nesupras tų žmonių, kurių dvasia yra tokia pat nesulaužoma, nepaimama ir keista, kaip jūra, prie kurios jie gyvena. S. Čiurlionienės vaizdelyje „Mergišius“ atveriamas senųjų kaimo papročių dvasia ir kažkokia archaiškai kieta, net baugi žemaitiškos natūros gelmė. Antra vertus, antologijos dalyviai gal nė patys nepajuto, kiek daug jie pateikė tekstų apie meilę ir, M. Vaitkaus žodžiais tariant, apie „amžinąją levą“. Tad žemaičiai – žmonės nuo jūros – pasirodė besą ir giliai jaučiantys romantiškai. Gal tai būtų dar viena, jų pačių aiškiau nesuvokta (ar nelaukoma reikšminga) etninio charakterio savybė?“

Šiandien daugelis tyrinėtojų, įvertindami knygos conceptualumą, sistemingumą, pagrindinę idėją, ją vadina antologija. Antologija ją vadiname ir mes. Šiomet, Tarmių metais, matyt, dar ne kartą prie šio leidinio sugrįšime. Na, o kad paskatintume mūsų skaitytojus bibliotekų lentynose šią knygą susirasti ir perskaityti, šiame žurnalo numeryje spausdiname „Žemaičių“ antologijoje paskelbtą S. Kymantaitės-Čiurlionienės žemaičių kalba parašytą tekstą „Kažikas pasigadina“ (žr. p. 55,72).